

Szakmai beszámoló

Módszertani útmutató Bihar vármegye levéltára kutatásához – A vármegyei tisztviselők után maradt iratok gyűjteménye (1737–1848) alapján

Pályázati azonosító: 204190/00014

A pályázat során a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában található „Vármegyei tisztviselők után maradt iratok gyűjteménye” című fond feldolgozása történt meg. Az előkészítés során az addig csomókban lévő iratanyag az állomány megóvása céljából savmentes dobozokba került és ahhoz új jegyzék készült. A fondhoz már korábban darabszintű segédlet (témacédula formájában) készült, amely azonban sok esetben nem az iratok valós tartalmára, olykor csak egy-egy érdekes momentumra utalt, miközben az ügyirat többi dokumentuma sok történeti jellegű adatot tartalmaz, ezért ennek felülvizsgálata és javítása is indokoltá vált. Ugyanakkor szembesülni kellett azzal a ténnyel is, hogy bizonyos „ügyiratszámok” alatt minden tartalmi-logikai összefüggés nélküli dokumentumok egész sora található, amely egyben korlátozta is a pontos tartalmi meghatározásokat.

Az irategyüttes feldolgozása során tehát igyekeztem a tartalmilag jelentősebb elemeket kiemelni. A kutatás során feltártam a fond létrejöttének részleteit. A korabeli levéltáros szavaival élve „*némely régi tisztviselőknél a megye Levéltárába sorozatlanul heverő irományai*”-nak a rendezése 1830-ban kezdődött meg, majd újabb hagyatékokkal gazdagodott. Történeti értékét már a korabeli archivarius is felismerte, s az iratok rendezését sürgette.

Az iratok átnézése után excel formátumban segédlet készült, amely a pontos jelzet mellett tartalmazza az ügyiratban szereplő dokumentumok évkörét, rövid tartalmi kivonatát, illetve jelzi az iratok nyelvét és az iratok fennmaradási formáját. Ezt hasonló formátumú pecsét- és helységnevmutató egészíti ki, amelyekben az egyes személyek, illetve a településnevek alfabetikus sorrendben következnek, mellettük feltüntetésre kerültek a lelőhelyeik (jelzeteik). A helységnevek esetében a korabeli előfordulási forma mellett a mai névalakokat is feltüntetésre kerültek. A kutatás során szerzett tapasztalatokat egy tanulmány foglalja össze az alábbi gondolatok mentén: *A vármegyei levéltár történetének áttekintése, Az „Acta Emeritorum” fond létrejötte és áttekintése, Bihar vármegye feudális fondjainak áttekintése.*

A pályázat során kitűzött célok megvalósításával egy olyan segédlet kézírata készült el, amely nemcsak az „Acta Emeritorum” fond kutathatóságát teszi lehetővé, hanem Bihar vármegye feudális kori levéltárának használatát is megkönnyíti.

Vázlat

Módszertani útmutató Bihar vármegye levéltára kutatásához – A vármegyei tisztviselők után maradt iratok gyűjteménye (1737–1848) alapján

1. Bevezető

1.1. A vármegyei levéltár történetének áttekintése

Bihar vármegye levéltárának történetében még számos fehér folt található, ami nagyrészt az elmúlt évszázad történelmi eseményeinek következménye. Szalárdi János Siralmas Krónikája az egyik első forrásunk az archívummal kapcsolatban, amely arról tudósít, hogy annak elhelyezésére a váradi vár egyik tornya mellé I. Rákóczi György két bolthajtásos szobát építtetett. Jakó Zsigmond kutatásai alapján a középkori iratok pusztulása a Várad el- és visszafoglalása (1660, 1692) körüli időszakra tehető. Ezt támasztják alá a nemesi közgyűlés fennmaradt iratsorozatai is, amelyek (1689-től töredékesen, majd) 1692-től kezdődnek.

Az archívum 18 – 19. századi történetéről már több publikáció is megjelent, így ezen időszakról általában véve kellő ismereteink vannak. A levéltár rendezettsége ekkor kiváló lehetett, Viser Lipót – az első hivatalosan is levéltáros funkcióban működő – tisztviselője tanulmányt is írt a vármegyei iratgyűjtemények rendezéséről és ennek megfelelően elkezdte a rendezni a Bihar megyei anyagot. A reformkorban Jakab Mihály fejtett ki még jelentősebb rendezési tevékenységet, amelyet általában pozitívnak értékelhetünk, ezért is tűnik furcsának, hogy pl. a büntető törvényszék anyagának a teljes selejtezése az ő nevéhez fűződik. Még a 20. század elején – amikor az Országos Levéltár felmérte a megyei archívumok helyzetét – is megfelelő rendben voltak elhelyezve az iratok.

A trianoni béke után néhány hónappal a Nagyvárad című lap a millenáris ünnepekre készült Feszty kép eltávolítása kapcsán ejt néhány szót a levéltárról, amely ekkor az (egykori vármegyei ház) földszintjén helyezkedett el tizennyolc helyiségben, amelyből a hatalomváltást követően öt szobát a közéleti hivatal részére ki kellett üríteni, s az iratokat a többi helyiségbe bezúfolni (Nagyvárad c. napilap, 1920. december 25. 3.).

Osváth Lajos nyugdíjazásáig, Reszei Lajos levéltáros pedig egészen 1928-ig Nagyváradon működött a Levéltárban, amelynek Magyarországra szállítása csak ekkor történt

meg, s ami nagyrészt Reszegi közbenjárására valósult meg. 1929-ben megkezdte az iratok újrendezését (Reszegi Lajos: Bihar vármegye címeres nemeslevelei. Magyar Családtörténeti Szemle, 1936. 6. 1.): ekkor emelte ki az Okirattár 51. tételszáma alá a címeres nemesleveket, s kezdte el a nemesi gyűjteménybe kiemelni (1932-től) az armálismásolatokat és genealógiai táblákat a nemességvizsgáló bizottság és a törvényszéki anyagban elkülönített nemesi perek anyagából. Erre utalnak az áthúzott „nemesi perek” bélyegzők. Mivel ezekről a munkákról – ügyviteli iratok hiányában – jórészt csak az egyes iratokon következtetlően feltűnő feljegyzések, vagy a kiemelt helyén elhelyezett pótlapok tudósítanak, ezért a fentebbi megállapításokat óvatosan kell kezelni. Mindenesetre a rendezési munkák során külön tintabélyegzők készültek a nemesi perekhez (Nemesi Perek Cs. sz. ...), a genealógia táblákhoz (Tabella Genealogia Nr...), az armálismásolatokhoz (Armálismásolatok ...). Az oklevelekhez és armálismásolatokhoz egységes segédleteket készített, amelyek ma mikrofilmen tanulmányozhatóak a Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei igazgatóságán (Inv. 41. Rola 68.). A levéltár 1928 és 1940 között Csonka-Bihar vármegye székhelyén, a „faluvárosban”, Berettyóújfaluban volt elhelyezve, ahonnan a bécsi döntést követően költöztették vissza Nagyváradra, s vele együtt érkezett meg Nadányi Zoltán költő-levéltáros is, aki ebben az időszakban az intézményt vezette.

1944-ben, a szovjet csapatok közeledésének hírére az archívum legértékesebbnek ítélt részét (az akkori levéltári irodatiszt, Bod János fiának visszaemlékezése szerint teherautókon szállították a Nagyrábé melletti füstpusztai Escherolles kastélyba, ahol a család elmenekülése után az iratok összekeveredtek, s azokból tűntek is el. A háborút követő években Bihar vármegye levéltárának nem volt „gazdája”, a megyei tisztviselők „kezelték”, ha éppen nagyon szükséges volt, ügyviteli iratairól nem tudunk. A megyeegyesítést követően Hajdú megye levéltárosainak segítségével Debrecenbe szállították, ahol az 1960-as években kezdték el rendezni az új egységes szabályozásnak megfelelően. Ennek során az iratok korábbi rendjét – többek között a nemesi iratok gyűjteményét is – feljegyzések, vagy jelölések nélkül megbontották, s közös gyűjteményes fondokat létrehozva alakították ki pl. a mostani Diplomagyűjteményt, a Kéziratok térképek gyűjteményét stb.

Nemzetközi megállapodás értelmében még az 1970-es években is történt iratcsere, amelynek során – jegyzék nélkül – több láda irat „került vissza” Romániába. Megjegyzendő, hogy az iratok szétválasztása nem következetesen történt: a vármegyei levéltár teljes pecsétnyomó gyűjteménye, és a közgyűlési iratokból kiemelt – s a saját könyvtári állománnyal együtt kezelt – nyomtatott térképek kollekcója teljes egészében Romániában maradt, míg pl. – vélhetően félreolvasás miatt – Biharpüspöki egyik tanácsulási jegyzőkönyve

(ráírva, majd áthúzva: Püspökladány) a debreceni levéltárban található. Nem teljesen világos, milyen módon osztották meg a címeres leveleket, amelyekből legalább tucatnyi a román félnél maradt. A megyei közgyűlés anyagának töredékei (kötetek), szintén találhatóak a nagyváradi levéltárban, de egyes személyi (pl. Osváth Lajos iratai) és családi fondok (pl. Fráter család) töredékei mindkét levéltárban fellelhetők.

1.2. Az „Acta Emeritorum” fond létrejötte és áttekintése

A „*némely régi tisztviselőknek a megye levéltárába sorozatlanul heverő irományairól*” először 1830-ban hallunk, amikor többek közt erről is jelentést tett Jakab Mihály registrator, aki az iratok történeti jelentőségét felismerve megkezdte a rendezésüket. A következő évtizedekben az ilyen típusú hagyatékok száma tovább növekedett, s még a század közepén is tudunk rendezési munkálatokról. Ma a fond tizenkét tisztviselő hagyatékát tartalmazza, s tulajdonképpen három sorozatból áll. Az első sorozat Beöthy János és Péchy Imre alispánok vallásügyi vizsgálatait tartalmazza (Fasc. I.), a második sorozat (Fasc. II.), hasonlóan tőlük származó – egyéb tárgyú – ügyszerkeket, míg a harmadik sorozat (Fasc. III.) önálló számozással kezdődik s még másik tíz tisztségviselő működése során keletkezett. A fennmaradt iratok többek közt a következő tárgyakra tartalmaznak adatokat: egyházi ügyek (stólapénz, templomépítések, felekezeti összeírások, vegyesházasságok stb.), vármegyei igazgatásra vonatkozó ügyek (statútumok, megyei építkezések, tisztújítás, összeírások stb.), országos ügyek helyi vonatkozású dokumentumai (pl. Horea-Closca felkelés hatásai), gazdasági ügyek (határhasználat, szőlőművelés, birtokpercek, lakosság áttelepítése, erdőgazdálkodás, malomipari tevékenység, bérek megállapítása, selyemtenyésztés-selyemgyártás stb), bírósági ügyek.

1.3. Bihar vármegye feudális fondjainak áttekintése

A vármegye archivumában található fondok ismertetése legutóbb 1972-ben történt meg, s nyugodtan mondhatjuk, hogy akkori szemmel korszerű formában (A helytörténetírás levéltári forrásai I–III.), ám az elmúlt évek kutatásai során sok új információ is napvilágra került, amelyek tovább árnyalják a korábbi megállapításokat, illetve teljesen más megvilágításba kerültek bizonyos irattípusok: pl. a nemesi iratokat már nem mint a „reakciós” elnyomó osztály dokumentumait, hanem mint fontos társadalom- és gazdaságtörténeti forrásokat

kezeljük. A fondok áttekintése során az iratokban való tájékozódást megkönnyítendő a jegyzékekben szereplő latin címek magyar fordítása is szerepel.

2. Jegyzék a vármegyei tisztviselők után maradt iratok gyűjteményéhez (1737–1848)

A munka jelentős részét a fondban található 1144 ügyirathoz készült mutató teszi ki. A segédlet a pontos lelőhely (jelzet) mellett tartalmazza az ügyiratban szereplő dokumentumok évkörét, keletkezési helyét, rövid tartalmi kivonatát, illetve jelzi az iratok nyelvét a fennmaradási formát (eredetiek-e vagy másolatok).

3. Mellékletek

A segédletet pecsét- és helységnévmutató egészíti ki, amelyekben a pecsétek birtokosainak nevei, illetve a településnevek alfabetikus sorrendben következnek, mellettük feltüntetésre kerültek a lelőhelyeik (jelzeteik). A helységnevek esetében a korabeli előfordulási forma mellett a mai névalakok is szerepelnek. Emellett mintegy félszáz képmelléklet teszi „kézzelfoghatóvá” az anyagot: érdekesebb, vagy látványosabb dokumentumokon túl az eredeti segédletről és a fond részére készített bélyegzőről készült fotók is.